

“Hadislerde Metin ve Muhteva Tahlilinin Tarihi Boyutu” Adlı Makale Üzerine

Muhammed Enes TOPGÜL*

Ülkemizde tarihsellik/tarihselcilik kavramları Kur’ân-ı Kerîm’i anlama ve anlamlandırma noktasında uzun yıllar tartışıldı. Son yıllarda kısmen durulmuş olsa da, arkasında ciddi bir literatür bırakan bu tartışmalar, bazı kabullerin tartışmaya açılmasını sağlarken aynı zamanda, karşılıklı kutupların daha da keskinleşmesine neden oldu. Hadislerin/sünnetin tarihselliğinin ise konu hakkında bir doktora tezi hazırlanmasına rağmen¹ aynı oranda fikir teâtisine sebep olduğunu söylemek hayli zor gözükmemektedir. Hadis-tarih ilişkisi bağlamında, tarih ilminin tenkit metotları ile hadis ilminin metnin sıhhatini tespit yollarının karşılaştırılması çalışma alanının bir yönünü teşkil ederken, hadislerin ortaya çıktığı tarihsel bağlam ve sosyal şartların anlamaya etkisini belirlemeye çalışmak diğer bir araştırma alanını oluşturacaktır. Süleyman Doğanay’ın bu araştırma alanlarından ilkinde dâhil edilebilecek “Hadislerde Metin ve Muhteva Tahlilinin Tarihi Boyutu”² adlı makalesi burada hadis-tarih ilişkisi nokta-i nazarından tahlil edilmiştir.

Yazar, henüz makalenin başında ‘metindeki tarih’ ve ‘metnin tarihi’ kavramlarının anlam alanlarının ayrılığına dikkati çekmekte ve hadis tenkidinde, yorum veya izâhında herhangi bir yanlış değerlendirmeye düşmemek için bu iki boyutun mutlaka birlikte ele alınması gerektiğini ifade etmektedir (s. 64). Metnin tarihini tespit etmek için, hadis nasıl, niçin, ne zaman, nerede ve hangi şartlarda ortaya çıktı sorularını sormak gerekirken (s. 64), metindeki tarihi belirleyebilmek için hadisin kimden ve neden söz ettiğinin veya hadisin konusunun ortaya konulması gereklidir (s. 65). Esbâb-ı vurûd bilgisi, hadisin farklı tarîklerinin göz önünde bulundurulması, râvî ve müdevvinlerin ilgi alanları ve

eğilimlerinin bilinmesi gibi araçlarla hadis metinleri doğru anlaşılabilir. Ancak konu ile ilgili herhangi bir örneğe yer verilmemesi teorik olarak dile getirilen ilkelerin, uygulanabilirlikleri hakkında soru işaretlerinin doğmasına neden olmaktadır.

Tarihi bir veri olması hasebiyle hadislerin tenkidinde tarih ilmüne bigâne kalınmayacağını ifade eden yazar, tarih ve hadis ilimlerinin farklılıklarına temas etmekte (s. 66–68),³ hadisleri tenkitte, metinde anlatılanlar ve metni ortaya çıkaran durumların birlikte değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmektedir (s. 68). Kesin biçimde bilinen tarihi gerçeklere aykırı düşen hadislerin, uydurma olabileceği gibi râvî tasarrufları sonucunda böyle bir algıya sebep olabileceğine dikkat çeken yazar, böyle durumlarda ziyade-noksan, tashif-tahrîf gibi unsurların araştırılması gerektiğini ifade etmekte (s. 69)⁴ ve hadisin farklı tarîklerinin anlamayı kolaylaştıracağını belirtmektedir. Hadisi anlamak için dikkat edilmesi gereken bir husus da dildir. Çünkü dillerin yapısında ve işleyişinde, asırların geçmesine bağlı olarak değişimler ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla metinlerde geçen kavramların Hz. Peygamber, sahâbe ve tabiün dönemlerindeki anlamları ve kullanımları dikkate alınmalıdır (s. 72).

Râvîlerin hadis metinlerinde yaptıkları tasarrufların anlamaya olumsuz etkisine “Hz. Peygamber’in Pazartesi günü risâletle görevlendirildiği, Hz. Ali’nin ise Salı günü namaz kıldığı” rivâyeti örnek olarak verilmektedir. Hadisin tarihi açıdan eleştiriye neden olduğu, çünkü namazın risâletin başlangıcında değil onuncu yılında farz kılındığı belirtilmekte ve rivâyetin bazı tarîklerinde “صلى” ibaresi yerine “اسلم” lafzının bulunması rivâyet üzerinde râvî tasarrufları olabileceğine delil olarak zikredilmektedir. Aynı şekilde rivâyetin bazı tarîklerinde Hz. Hatice için de “صلى” lafzının kullanıldığı, hâlbuki onun hicretten üç sene önce, yani daha namaz farz kılınmadan vefat ettiği dile getirilmektedir. Yazar, “الصلاة” kelimesinin, Hz. Peygamber döneminden sonra anlam daralmasına uğrayarak sadece beş vakit namaz anlamına gelme olasılığının bulunduğunu belirterek,⁵ rivâyetin diğer tarîklerinde geçen “أسلم/Müslüman oldu” ibaresinin “namaz kılmak” ibaresiyle aynı anlamı çağrıştırdığını ifade etmekte, bu yüzden

* MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, ÜSKÜDAR

¹ Nevzat Tartı, *Hadislerin Tarihsel Boyutu* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2001.

² Süleyman Doğanay, “Hadislerde Metin ve Muhteva Tahlilinin Tarihi Boyutu”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, V/1, 2007, ss. 63–84.

³ Konu Ayhan Tekineş tarafından daha kapsamlı bir surette incelenmiştir. Bkz. Ayhan Tekineş, “Hadis ve Tarih: Metodolojik Bir Karşılaştırma”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, II/2, 2004.

⁴ Râvî tasarruflarının sebepleri için bkz. Süleyman Doğanay, *Hadis Rivâyetinde Ravi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*, (Doktora Tezi), Kayseri 2006, s. 16–82 (Tez İSAM Yayınları arasında neşredilmiştir). Konu hakkına bazı örnekler için bkz. Bünyamin Erul, “Tasarru-fâtü’r-ruvât fi mutûni’l-merviyât”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLII, 2001, s. 173–211.

⁵ Aslında Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı kavramların tarihsel bağlamları dikkate alınmayarak, daha sonra fıkıh geleneğinin içerisinde kelimenin kazandığı terim anlamları birçok meale yansıtılmıştır. Örnekler için bkz. Düccane Cündioğlu, *Kur’an Çevirilerinin Dünyası*, İstanbul 1999, s. 71–81.

“namaz” kelimesinin râviler tarafından “müslüman olmak” anlamında kullanılmasında sakınca görülmemiş olabileceğini belirtilmektedir (s. 75–76).

Ancak burada “*namazın kılınması/edâ edilmesi*” ile “*namazın farz kılınmasının*” aynı şey olmadığı müellifin gözünden kaçmış görünmektedir. Çünkü rivâyet edilen metinde, edâ edilen namazın *farz* olarak kılınan namaz olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Kaldı ki, Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan çok daha erken döneme ait âyetler -farz olup olmadığı tam olarak kestirilemeye de- namazdan bahsetmektedir.⁶ Yine Müslümanların Hz. Ömer’in ihtidâsına kadar açıktan namaz kılamadıkları, ancak onun İslâm’a girmesiyle Kâbe’de namaz kılabilirdikleri bilinmektedir.⁷ Yani Müslümanlar, genel kabule göre, beş vakit namazın farz kılındığı hicretin onuncu yılından önce de namaz kılmaktaydılar.

Yazara göre, hadislerdeki isnad olgusu, metnin tarihine dair bir iddiayı dile getirmektedir. Çünkü muttasıl bir sened hem râvilerin tespitini sağlamakta hem de hadisin irâd edildiği ortamın Nebvî asır olduğu iddiasını barındırmaktadır (s. 77). Metin farklılıklarının her zaman menfî bir olgu olarak değerlendirilmesinin doğru sayılmayacağını, yerine göre böyle bir durumun anlamayı kolaylaştıracak bir zenginlik diye de algılanması gerektiğini ifade etmektedir (s. 78). Bir hadis, ne kadar çok rivâyet zinciri ve râvî vasıtasıyla aktarılmışsa, o nispette referans noktasına sahiptir ve eleştiriye açık bazı boyutlarının varlığı, isnadı referans olmaktan kesinlikle çıkarmayacaktır (s. 78). Hadis metinleri arasındaki farklılıkların, onların farklı tarihsel bağlamlarda söylendiğinin ya da rivâyet sürecinde râviler tarafından metne yapılan müdahalelerin göstergesi olabileceğine dikkat çeken yazar, râvî biyografileri ve illel türü eserlerden yararlanmak suretiyle hadisin senedi ve nispeten de metni ile ilgili değerlendirmeler yapılabileceğini belirtmektedir (s. 79).

Yazara göre, sözü sahibinden işiten biri, başka birine aktarırken sözün asıl sahibine referansta bulunmaksızın anonim olarak anlatımı gerçekleştirmiş olabilir. Böyle bir durum, sözü asıl sahibine atfedilen kişinin, onun adına yalan yere söz uydurduğu ve anonim olarak aktaran kişinin de sözün sahibi olduğu anlamına gelmez. Yani bir rivâyetin bazı tarîkleri mevkûf ve maktû iken bazı tarîklerinin merfû oluşu, merfû rivâyetin sonradan Hz. Peygamber’e atfedildiğini göstermez. Söz Hz. Peygamber’e ait olduğu halde, anonim anlatım sonucu mevkûf ve maktû olarak nakledilmiş olabilir. Zaten böyle bir durumda eldeki rivâyet Hz. Peygamber döneminin izlerini taşıyacaktır (s. 81–82). Yazar, hadisin, mevkûf veya maktû tarîkleriyle birlikte yorumlanmasının, hadisin muhte-

vasına ve tarihine dair daha sağlıklı yorumların önünü açacağını, bu nedenle ilk nesillerin yorumlarının göz ardı edilemeyeceğini ifade etmektedir (s. 82).

Hadislerin tedvin edilmiş olmasının, hadis metinleri üzerinde gerçekleşen yorum faaliyetleri ve tasarrufların bittiği anlamına gelmeyeceği belirtilerek, yazılı dahi olsa bir metnin tarihî serüvenini devamlılık arz edebileceğine dikkat çekilmektedir (s. 82-83). Gerçekten de bazı rivâyetlerin, *ale’l-ebvâb* olarak düzenlenmiş eserlerde farklı başlıklar altında ve -belki de- ait oldukları tarihsel bağlamlardan bağımsızlaştırılarak sevk edilişi yazarın bu tespitini doğrulamaktadır. Ancak yazarın bir *tasarruf* unsuru olarak işaretlediği *yorum* ile ilgili örnekler yer vermemesi bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak müellife göre, bazı hadislerin, bilgi yüklü bir veri olarak okunmaya başlanmadan önce, muhtevada dile getirilen unsurların tarihî değeri hâiz olup olmama bakımından değerlendirmeye tâbi tutulması gerekecektir. Rivâyetin seyrini dikkate almadan, sadece rivâyetle karşılaştığımız bağlamı esas alarak muhteva tenkidine gitmemiz bizi yanıltabilecektir. O yüzden hem ‘metindeki tarih’ hem de ‘metnin tarihi’ göz önünde bulundurulmalıdır (s. 83-84). Hadis metinlerinin tarihî açıdan tenkit edilmesi ve bu ilmî çabanın ortaya konulmasında tarih ilminin tenkit metodlarından da yararlanması gerektiğini dile getiren makale, teorik olarak okuyucunun zihninde pek çok çalışma alanı açabilecek bir niteliğe sahiptir. Zikredilen konular ve tekliflerle ilgili sunulacak olan örneklerin makale ile ilgili zihinlerde canlanan istifhamları ve çalışmadaki müphemlikleri ortadan kaldırabileceğini söylemek mümkündür.

⁶ el-‘Alak, 96/ 9; el-Müzzemmil, 73/ 2–4; Hûd, 11/ 114; Tâhâ, 20/ 130. Bu âyetlerde geçen namaza delâlet eden ibarelerin tamamının anlam daralmasına maruz kalan kelimeler olduğunu söylemek güçtür.

⁷ Bkz. Mustafa Fayda, “Ömer”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 44.